

МІГРАЦІЯ МОЛОДІ УКРАЇНИ: ОСВІТНЯ ТА ТРУДОВА МОБІЛЬНІСТЬ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Гринюк Т. А., Борисова О. В.

ВСТУП

Україна має розвинену методологію дослідження міграційної освітньої мобільності, що є основою вітчизняної міграціології. Міграція населення, особливо молоді, відображає соціально-економічний розвиток територій, політичну ситуацію в державі, соціально-економічну стабільність та безпеку. Ряд провідних вчених, таких як Е. Лібанова, Т. Васильців, Т. Гуржій, О. Малиновська, О. Позняк, У. Садова та інші, провели важливі дослідження в цій сфері. Проте, існує потреба у значному вдосконаленні методології для вивчення потенціалу міграції. Це означає поєднання різних підходів і методів аналізу для вивчення концепцій таких як міграційні бажання, рефлексії, наміри, здатність і готовність до міграції, міграційні рішення тощо. Кожен з цих понять має свою унікальну специфіку, проте ключовими оціночними категоріями є бажання, намір і готовність (підготовка) до міграції, як відзначає О. Риндзак. Повне усвідомлення ситуації з міграційною активністю молоді потребує використання методів соціологічного аналізу. Профільні українські органи не ведуть обліку освітньої еміграції. Відповідно, серед цих методів можна відзначити вітчизняні соціологічні дослідження, які розглядали якісний аспект формування мотивів та налаштувань молоді, яка навчається в школах і вищих навчальних закладах України. Ці дослідження також розглядали фактори, що збуджують або відштовхують від міграції, а також інші соціально-економічні питання, що пов'язані з процесами міграції. Основна мета цих досліджень – підтвердити чи спростувати припущення про високий рівень міграційних настроїв серед української молоді, особливо у прикордонних регіонах, а також оцінити виклики і загрози, які можуть виникнути у процесі цих досліджень. Для багатьох молодих людей міграція – це можливість покращити якість свого життя, знайти нові освітні можливості та перспективи, задовольнити свої потреби і реалізувати себе професійно. Молодь є поколінням, на якому ґрунтується майбутнє, перспективи розвитку кожної країни, регіону, міста або села. Отже, міграція молоді має суттєвий вплив на економічні, демографічні, політичні, соціальні та культурні аспекти сьогодення і формує майбутнє суспільства. Значна кількість молоді залишає Україну

для навчання або роботи за кордоном, і багато з них не повертаються. Це означає, що Україна втрачає трудовий та інтелектуальний потенціал. Міграційні процеси молоді виявляються різними на території України і мають різні наслідки для значної кількості регіонів. Тому аналіз міграції молоді з соціально-географічної точки зору є дуже важливою темою для подальшого розвитку України. Саме тому, **мета** дослідження полягає у дослідженні та висвітленні суспільно-географічних особливостей міграційної освітньої активності молодого населення України з урахуванням контексту війни росії в Україні.

1. Міграційна мобільність молоді у суспільно-географічному вимірі цивілізаційних викликів

Міграція населення, як процес просторового розташування людей, є ключовою сферою досліджень у сучасному науковому співтоваристві на всіх етапах розвитку. У сучасних умовах глобалізації науковий аналіз міграції населення повинен бути проведений у контексті безпеки і враховувати різноманітні чинники, демографічні та соціальні аспекти, а також вплив міграції на різні сфери суспільства. Значущість проблеми міжнародної трудової міграції молоді в наших днях значно зросла. Фахівці різних наукових галузей досліджують її масштаби, причини та наслідки для світової економіки. Однак у зв'язку з глобалізацією та економічною кризою, коли міграційні потоки стали більш масштабними, виникли нові виклики, які мають значення як для самих трудових мігрантів, так і для країн-донорів та країн-реципієнтів. Щорічно 18 грудня у всьому світі відзначається Міжнародний день мігранта згідно із пропозицією Генеральної Асамблеї ООН, починаючи з 2000 року. В 1990 році Генеральна Асамблея ООН прийняла Міжнародну конвенцію про захист прав всіх робочих мігрантів і членів їхніх сімей. Генеральний директор Міжнародного бюро праці, Гай Райдер, у заяві, «присвяченій Міжнародному дню мігранта, зауважив, що з 200 мільйонів міжнародних мігрантів 50% є трудовими мігрантами»¹. Ці люди, які залишили свої домівки, шукають роботу та кращі можливості у інших країнах, щоб підтримати свої сім'ї та громади, і вони роблять значний внесок у розвиток країн, куди прибули, але їхній внесок часто недооцінюється або навіть ігнорується. Проблема трудової міграції молоді є однією з найважливіших в нашій країні. Це вимагає уваги науковців та адекватних дій з боку законодавчої та виконавчої влади. У структурі робочої сили України сформувався великий контингент осіб, для яких трудова міграція стала основним джерелом доходу. Розв'язання

¹ Лібанова Е.М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки // Демографія та соціальна економіка, 2018, 2(33).С. 11-26.

цієї проблеми має важливе суспільно-політичне та соціальне значення, оскільки вона має великий вплив на демографічну, соціальну та економічну ситуацію в Україні.

Враховуючи юридичні вимоги стосовно визначення молоді та осіб, які ще не досягли повноліття (до 18 років), більшість досліджень щодо цієї категорії осіб орієнтовані на віковий проміжок 18-35 років. Ця категорія "молодь" умовно поділяється на наступні вікові групи:

18-24 роки – цей період характеризується обранням місця навчання, здобуттям освіти та першим досвідом працевлаштування.

25-29 років – це активний період трудового життя та формування сім'ї.

30-35 років – цей період відводиться на аналіз здобутого життєвого та трудового досвіду².

Багато вітчизняних та зарубіжних науковців різних наукових напрямів присвятили свої роботи вивченню теорії мобільності. Серед класиків зарубіжної політекономії та філософії суспільного розвитку, таких як А. Сміт, Дж. Бекер, М. Тодаро, Р. Штольберг та інші, виявлено значний внесок у дослідження теорії та практики міжнародної трудової міграції.³ Відомих вчених у цій галузі – В. Євтух, Е. Лібанова, О. Малиновська, О. Позняк, І. Прибиткова, О. Хомра, М. Шульга та інших також варто відзначити. Роботи цих вчених розглядають широкий спектр аспектів міграційних проблем, починаючи від мотиваційних чинників міграції населення і закінчуючи державним управлінням цими процесами. Також, серед авторів, що досліджували фактори, що впливають на територіальну мобільність, можна відзначити Ю. Веніге (Yu. Venyige), Е. Йожа (E. Jozsa), Л. Г'єтвай (L. Gyetvai).⁴ У процесі написання розділу також використовувалися праці відомих українських авторів, суспільних географів, таких як І. Гуцуляк, Н. Провотар, Л. Немець, К. Мезенцев, Н. Запужляк, О. Позняк та інших науковців. Проте, хоча вчені внесли значний внесок у дослідження проблем зовнішньої та внутрішньої трудової міграції українського населення, деякі аспекти та нові проблеми, пов'язані з впливом глобальної

² Настрої та оцінки українських біженців, що повертаються на Батьківщину (квітень-травень 2022 р.): Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-shcho-povertaiutsia-na-batktivshchynu> (дата звернення:07.12.24).

³ Тілікіна Н.В. Територіальна мобільність молоді: тенденції та напрями регулювання. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Київ. 2019. 25с

⁴ Гнатюк Т. О. Освітня міграція з України: сучасні тенденції. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2018. Вип. 33. С. 85-89

економічної кризи, динамікою територіальної мобільності молоді на регіональному рівні, залишаються недостатньо дослідженими. Взаємодія між регіональними органами влади, місцевим самоврядуванням та об'єднаними територіальними громадами у підготовці молоді до свідомого вибору професії на фоні сучасних ринкових умов та вимог ринку праці залишається недостатньо розробленим. Для ефективного керування процесом територіальної мобільності молоді важливим є вивчення їх соціально-трудова цінностей та реальних можливостей їх мобільності для створення ефективної міграційної, молодіжної та соціальної політики в Україні, спрямованої на оптимізацію використання трудового потенціалу молоді у регіонах країни. Дослідження неурядових центрів та наукових установ мають важливе значення для розуміння сучасного стану цієї проблеми. Особливу увагу заслуговує дослідження зовнішньої трудової міграції українців, яке було проведене у 2010 році за сприяння Держкомстату та Українського центру соціальних реформ, підтримане Фондом Open Ukraine, представництвом Міжнародної організації міграції (МОМ) в Україні та представництвом Міжнародного банку реконструкції і розвитку.⁵ Також важливим є матеріали звітів, які були підготовлені в рамках різних проектів у різні роки, зокрема за ініціативою міжнародних організацій, громадських організацій таких як ГО "Агенція Європейських Інновацій", за підтримки Європейського Союзу та Міжнародного фонду "Відродження" у межах грантового компоненту проекту "Громадська синергія" у 2018 році (<http://www.irf.ua/programs/eu/civicsynergy>).⁶

У 2020 році вчені з ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» провели дослідження «Міграційна активність студентської та учнівської молоді Карпатського регіону України».⁷ Це соціологічне опитування, проведене у вересні-жовтні 2019 року, вивчало рівень міграційних процесів серед молоді у вищих навчальних закладах та школах даного регіону. Зі сталою соціологічною ініціативою є дослідження «Молодь України», яке виконується протягом 2015-2021 років. Ця ініціатива охоплює всі вікові групи молоді від 14 до 35 років та аналізує їх участь у соціальних, економічних та політичних

⁵ Біль М. М. Міграційна мобільність населення в економічних дослідженнях: теоретичні аспекти. Демографія та соціальна економіка. 2021. № 47(1). С. 88-102. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2022.01.088> 3.

⁶ Війна в Україні: соціологічний вимір» : Оперативна соціологія. URL: https://oper.so/pdf/war_in_Ukraine.pdf (дата звернення: 07.12.24).

⁷ Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2018. 396 с.

процесах країни, звертаючи увагу на міграційну мобільність.⁸ «Центр Разумкова» також провів два дослідження: «Українські біженці: настрої та оцінки (березень 2022 р.)» та «Настрої та оцінки українських біженців, що повертаються на Батьківщину (квітень-травень 2022 р.)».⁹ Ці опитування дозволили оцінити основні характеристики біженців, їх психологічний стан та ставлення до наданої допомоги, в тому числі зі сторони влади.

В одному із інших досліджень компанії «Оперативна соціологія» під назвою «Війна в Україні: соціологічний вимір» розкриваються «особливості вимушених переміщень, зокрема вікові різниці між групами 18-24 та 25-34 років порівняно зі старшими групами». Наприклад, більшість осіб старше 60 років залишаються на місці проживання, у той час як молодь виявляє вищу мобільність. У липні 2023 року Міжнародна організація з міграції провела опитування під назвою «Твої почуття теж важливі». Це дослідження, що проводили психологи МОМ, виявило «поширені причини тривоги серед українців, спричинені війною, які впливають на міграційну активність».¹⁰

Сучасні статистичні дані свідчать про карколомний зріст кількості мігрантів, що змінюють країну проживання. Наприкінці 2000 року таких осіб було менше 180 мільйонів, а до 2015 року ця цифра зросла до 245 мільйонів. У останні п'ять років кожен 30-тий мешканець планети виїжджає, навчається або працює за межами своєї країни. Цікаво, що 10% мігрантів є дітьми та молоддю до 15 років. Географічно, 76 мільйонів мігрантів перебувають у Європі, а 75 мільйонів – в Азії. У 2019 році загальна кількість міжнародних мігрантів становила 272 мільйони, що на 13 мільйонів більше, ніж у 2017 році. З них 48% – жінки. Основними причинами, що змушують українську молодь емігрувати, є економічні фактори: низька заробітна плата, великі масштаби безробіття та нестабільний розвиток вітчизняної економіки. Дослідження останніх років свідчать, що 6 з 10 мігрантів залишають Україну через низьку оплату праці. Також до зростання кількості трудових мігрантів призвело розширення Європейського Союзу через приєднання країн Центральної та Східної Європи та відкриття кордонів

⁸ Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України – перша хвиля дослідження. Травень 2022 : Gradus Research Company. URL: https://gradus.app/documents/256/GradusEUsurvey_wave1_UA_hSorts5.pdf

⁹ Настрої та оцінки українських біженців, що повертаються на Батьківщину (квітень-травень 2022 р.): Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-shcho-povertaiutsia-na-batkovshchynu> (дата звернення: 07.12.24).

¹⁰ Волосевич І., Когут І., Жерьобкіна Т. та ін. Вплив війни на молодь в Україні. Підготовлено ГО «Аналітичний центр Cedoss». 2023. 73с.

між ними. Крім того, різке зменшення народжуваності та старіння населення у країнах ЄС на фоні розширення виробництва також стимулює зростання міграції української молоді. Нарешті, події останніх років, агресивне повномасштабне вторгнення російського ворога в Україну додали особливої гостроти питанням міграції взагалі та молоді зокрема.

2. Освітня та трудова міграція молоді з України: особливості, тренди, географічна структура

Міграція молодих українців є важливим показником їхнього стану і здебільшого обумовлена пошуком роботи або навчанням за кордоном. У різний віковий період мотиви міграції відрізняються: у віці 15-19 років це переважно уподобання батьків та навчальні цілі, у групі 20-24 років – освіта, а від 25 до 34 років це більше залежить від особистих кар'єрних та сімейних потреб.¹¹ Міграція трудових ресурсів означає переміщення людей через кордон з метою працевлаштування, залишаючи місце проживання без змін. Це поділяється на три рівні за легальністю: офіційна трудова міграція, неофіційна легальна міграція та нелегальна міграція. Офіційна міграція означає виїзд за кордон з дозволом на працевлаштування, тоді як неофіційна легальна міграція полягає у спробі знайти роботу після відвідування родичів або туристичних поїздок. Нелегальна міграція включає поїздки за кордон для нелегального працевлаштування без офіційної реєстрації.

Розміри трудової міграції молоді з України значно перевищують офіційні звіти, як підтверджують експертні оцінки. Ці міграційні переміщення стали звичним способом заробітку для багатьох українців та мають значний соціальний і політичний вплив. Вікові аспекти та плани молоді з міграційним досвідом можуть виявляти різноманітні тенденції та пріоритети. Наприклад:

- Еміграція назавжди та навчання за кордоном: Молодь у віці 18-24 років виявляє більшість випадків еміграції на постійне проживання та навчання за кордоном. Це може бути пов'язано з бажанням отримати якісну освіту або змінити своє місце проживання у пошуках кращих можливостей.

- Праця та плани повернутися: Особи у віці 25 років і старші частіше виявляють плани працювати за кордоном, але з наміром повернутися в Україну. Це може свідчити про бажання заробляти або набувати досвіду за кордоном, але зі збереженням зв'язків з рідною країною.

¹¹ Статистика на сайті Українського державного центру міжнародної освіти URL: <https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/> (дата звернення: 25.07.24)

– Патріотичність та особисті настанови: Молодь у віці 18-24 років та особи старші за 35 років мають вищу схильність виявляти патріотичні настрої та бажання проживати, навчатися і працювати виключно в Україні. Це може відображати змішаний романтичний погляд молоді та прагматичний підхід досвідчених осіб до власної кар'єри та життя.

– Частота міграції: Молодь у віці 18-24 років частіше здійснює міграційні переїзди декілька разів на рік, що може свідчити про їхню більшу гнучкість та бажання знаходити нові можливості чи досвід у різних місцях.¹²

Розуміння цих вікових особливостей в планах міграції може допомогти у формуванні політики, спрямованої на залучення та утримання молоді в Україні, а також в розвитку програм, які задовольнятимуть їхні потреби й очікування.

Дані **прикордонної статистики**, узгоджені з результатами **соціологічних** опитувань міжнародних пасажирів на кордоні, свідчать про великі обсяги подорожей з метою працевлаштування та розвитку торговельного бізнесу. Наприклад, приблизно 4% і понад 16% виїздів на західному кордоні призначені для працевлаштування, відповідно 14% і 25% – на східному напрямку. За даними опитування Інституту соціології НАН України, найбільша частка молоді з досвідом роботи за кордоном мешкає у західних областях (36,8%), у центрі та сході – 26,4% та 21,4% відповідно, і 15,4% – у південних регіонах.¹³

Міграція молоді поширена до різних країн. Хоча сусідні західні держави залишаються основними напрямками для українських молодих мігрантів, зростає їхня присутність у Європі, країнах Азії та навіть Латинської Америки.

Молодь, яка мігрує, займає різні сфери за кордоном. Вони здебільшого займаються будівництвом, сільським господарством (зокрема, збиранням врожаю), наданням догляду в домашніх умовах (прибирання, догляд за дітьми чи літніми людьми), а також працюють у сфері торгівлі та обслуговування (включаючи готельний бізнес). За даними опитувань молодих мігрантів, робоча міграція за кордон часто спрямована на досягнення різноманітних цілей. Перш за все, значна частина молоді обирає цю можливість для отримання стабільного доходу, що дозволяє покращити житлові умови, забезпечити себе необхідними матеріальними благами та здійснити капітальні витрати на

¹² Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України – перша хвиля дослідження. Травень 2022 : Gradus Research Company. URL:https://gradus.app/documents/256/GradusEUSurvey_wave1_UA_hSorts5.pdf

¹³ Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2018. 396 с.

придбання автомобіля або інших значущих речей для довгострокового користування.

Деяка частина молоді обирає працю за кордоном для того, щоб мати можливість задовольняти свої поточні життєві потреби, такі як забезпечення харчуванням, купівля предметів для повсякденного використання та вирішення невідкладних фінансових питань. Крім того, виїзд на роботу за кордоном часто слугує ціллю збирання початкового капіталу для створення власного бізнесу в майбутньому. Багато молодих мігрантів сподіваються отримати необхідний досвід та накопичити фінансові ресурси, які можуть бути використані для реалізації своїх власних підприємницьких амбіцій.

Крім матеріальних мотивів, існують також нематеріальні фактори, такі як бажання подорожувати, поглиблювати знання про інші країни та культури, вивчати мови та розвивати особисті навички. Утім, система працевлаштування за кордоном для українських молодих мігрантів залишає бажати кращого. Багато з них вимушені працювати більше 10 годин на день, при цьому лише обмежена кількість має письмові договори з роботодавцем.¹⁴ Усні угоди часто порушуються, особливо щодо оплати праці, що створює невизначеність та нестабільність для молодих мігрантів у сфері трудової діяльності за кордоном.

Ситуація з податковою та соціальною захищеністю українських мігрантів за кордоном на сьогоднішній день є досить проблематичною. Угоди про соціальний захист були укладені лише з обмеженим колом країн, що ускладнює сплату податків, необхідних для забезпечення соціальних вигод та формування трудового стажу, які в майбутньому впливають на отримання пенсійних виплат. Українські мігранти залишаються громадянами України, що може призвести до подвійного оподаткування. За останні роки, молодіжні потоки міграції показують, що Польща, Кіпр, Німеччина, Велика Британія, Греція, Чехія та Маршаллові Острови є **основними напрямками** для українських молодих мігрантів, спрямованих на роботу та навчання за кордоном.¹⁵ Зокрема, міграція студентської молоді є важливим аспектом української міграційної ситуації. Відправлення багатьох молодих, активних та освічених громадян на навчання за кордон хвилює, оскільки вони часто не планують повертатися, а розглядають цей крок як перший крок до еміграції.

¹⁴ Гринькевич О. С. Вторинна зайнятість студентської молоді в Україні у контексті аналізу її освітньо-професійних цінностей. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 19. С. 127-141.

¹⁵ Статистика на сайті Українського державного центру міжнародної освіти URL: <https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/> (дата звернення: 25.07.24)

Протягом останніх п'яти років, кількість українських студентів, які обрали навчання за кордоном, зросла на 82%, досягнувши 40 996 осіб у 2020/2021 навчальному році (без врахування даних про Грецію, Туреччину та Хорватію). Основними напрямками для освітньої міграції обирають Польща, Німеччина, Канада, Чехія, Італія, США, Іспанія, Франція, Австралія та Велика Британія.

Більшість українських студентів, які обирають навчання за кордоном, зазвичай спеціалізуються у гуманітарних або соціальних науках. Однак в країнах, таких як Німеччина, Швейцарія, Швеція та Фінляндія, великий попит спостерігається на інженерні та природничі науки. За даними 2017/2018 навчального року, кількість українських студентів за кордоном зросла на 19% або 6,5 тисяч осіб. Понад 4/5 цього зростання припадало на українців, які обрали навчання в польських університетах.¹⁶ Інші значні зростання були зафіксовані в австралійських, канадських, британських, чеських та італійських університетах. І досі німецькі університети, що пропонують безкоштовне навчання для іноземців, залишаються популярними серед українських студентів.

Зростання кількості студентів, які обирають навчання за кордоном, може бути викликане різноманітними факторами. Це може бути бажанням вивчити іншу мову або культуру, а також пошуком кращих можливостей для майбутньої кар'єри та особистого розвитку. Важливо зауважити, що кількість студентів, які виїжджають для навчання в країни, такі як США, Велика Британія, Австралія, Франція та Чехія, перевищує кількість іммігрантів, які приїжджають в Україну за освітою.¹⁷

Причини, які спонукають українських студентів обирати навчання за кордоном, можуть включати переконання про кращу якість освіти в цих країнах. З іншого боку, до України приїжджають головним чином студенти з країн, де освітні заклади є або гіршими, або мають аналогічні проблеми, що й українські університети.

Загальна картина міграційних процесів в Україні показує, що більшість молоді виїжджають за кордон, щоб працювати сезонно. Проте спостерігається також збільшення зацікавленості українських студентів у навчанні за кордоном. Так, вплив міграційних тенденцій може значно варіюватися в залежності від конкретного регіону або області. Це дійсно

¹⁶ Кушнір Н.О., Сюсько О.І. Актуальні тенденції трудової міграції молоді в умовах глобалізації та їхній вплив на економіку України. Міжнародні економічні відносини та світове господарство. DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2021-39-19>

¹⁷ Гнатюк Т. О. Освітня міграція з України: сучасні тенденції. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2018. Вип. 33. С. 85-89.

може бути пов'язано з різними соціально-економічними умовами, освітніми можливостями та потребами на ринку праці в окремих місцевостях України.

Наприклад, у менш розвинених регіонах, де може бути обмежений доступ до робочих місць або областей з меншими перспективами кар'єрного зростання, молодь може активніше шукати можливості за кордоном. У той же час, в центральних областях, де присутні більш розвинуті освітні заклади або доступність до робочих місць, молодь може більш активно залишатися для отримання освіти та працевлаштування всередині країни. Це може відображати ситуацію на ринку праці в конкретних регіонах, вимоги до спеціалістів у певних сферах чи різні умови для професійного розвитку та освіти, що створюють або обмежують мотивацію молоді для міграції. Такі відмінності у виборі місця для проживання і роботи можуть виникати з різниці в можливостях, які надаються різними регіонами країни.

Відповідно, важливість становить опис аналізу географічної структури міграції української молоді. Для подальшого аналізу та розробки рекомендацій з міграційної політики України, ці дані можуть бути корисними. Аналіз географічних напрямів міграції важливий для розуміння особливостей регулювання міграції молоді та переїздів з поверненням або просуванням в різних країнах. Спостереження вказують на те, що на вибір місця міграції української молоді впливають такі фактори, як економічний потенціал країни призначення, туристична привабливість та репутація міжнародних навчальних закладів. Ці фактори визначають ступінь привабливості та перспективи для молоді, яка шукає роботу або отримання освіти за кордоном. Зазначається, що основними напрямками міграції для української молоді є країни Європейського Союзу, а також Англія, США і Канада. Зокрема, понад третина опитаних зосереджені у Польщі, а ще 22% – у Німеччині та Франції.¹⁸ Описано, що Польща стала головним напрямком міграції для української молоді, особливо з західних регіонів України, через кілька ключових факторів, таких як географічна близькість, культурна спорідненість та вищий рівень життя. Такі фактори сприяють масовій міграції українців до цієї країни. Протягом останніх років українські мігранти віддають перевагу Польщі з різних причин, включаючи можливості створення власного бізнесу, єднання родин, купівлю нерухомості та отримання дозволів на постійне проживання. Це свідчить

¹⁸ Кушнір Н.О., Сюсько О.І. Актуальні тенденції трудової міграції молоді в умовах глобалізації та їхній вплив на економіку України. Міжнародні економічні відносини та світове господарство. DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2021-39-19>.

про зростання зацікавленості українських мігрантів у Польщі як країні для сталого проживання.

Така ситуація може стати проблемою для України через втрату людських ресурсів, особливо молодих та кваліфікованих працівників, у зв'язку з нестабільністю та загрозами безпеки в країні. Вибір місця міграції також залежить від міграційної та візової політики країн-реципієнтів. Якщо сусідні країни до Польщі, такі як Німеччина, Франція, Італія, Австрія, пропонують лояльніші умови для навчання та праці, українська молодь може вибирати ці країни як більш привабливі для міграції.¹⁹ Це може викликати певні виклики для України у збереженні та залученні молоді та талановитих фахівців до країни, а також створювати потенційні проблеми у відтоку людських ресурсів до інших країн.

3. Стан освітньої та трудової міграційної мобільності молоді в умовах сучасних викликів

Освітня міграція. Означено, що міграція населення – це складний та важливий процес, що передбачає переміщення людей з однієї території на іншу з метою постійного або тривалого проживання. Цей процес тісно пов'язаний з економічними, соціальними та політичними аспектами, впливаючи на структуру та розвиток суспільства. Однією з важливих форм міграції є освітня міграція, де молоді люди переїжджають за кордон з метою отримання якісної освіти. Сучасний світовий ринок освітніх послуг відкриває безліч можливостей для молоді: від доступу до передових технологій до можливості зайняття на міжнародних ринках праці. Освітні заклади вищої освіти мають великий попит, забезпечуючи значний потік освітньої міграції. Іноземні студенти є особливою категорією тимчасових мігрантів, які приїжджають за кордон для здобуття вищої, переддипломної, середньої та інших форм освіти. Для приваблення іноземних студентів, багато країн розробляють та пропагують свої освітні програми, створюють умови для навчання та адаптації молоді з-за кордону.

Освітня міграція відображає зростаючий інтерес молоді до отримання нових знань та підвищення кваліфікації у світовому контексті. Цей процес є складною та багатогранною ділянкою міграційних процесів, яка впливає на культурний, економічний та соціальний розвиток як країн-посилань, так і країн-реципієнтів.

¹⁹ Лібанова Е. В українців сформувалася мода на життя і навчання за кордоном : Укрінформ (16.09.2021). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3317019-v-ukrainciv-sformuvalasa-moda-na-zitta-i-navcanna-za-kordonom-libanova.html> (дата звернення: 07.12.24).

Дослідження аналітичного центру "CEDOS" 2021,2023 років відкриває важливу перспективу стосовно освітньої міграції української молоді.²⁰ Вибір навчання за кордоном може відкрити для українських студентів широкі можливості в освітній, культурній та інтелектуальній сферах. Однак, якщо цей інтелектуальний потенціал не буде ефективно задіяний в Україні після отримання освіти за кордоном, це може стати суттєвим втратою для країни.

З одного боку, освітня міграція надає українській молоді можливість засвоїти демократичні цінності та отримати високоякісну освіту за кордоном. Це може стати сприятливим фактором для розвитку їхнього інтелектуального потенціалу. З іншого боку, якщо цей потенціал не буде використаний або зацікавленість у поверненні назад буде низькою, Україна може стикнутися з ризиком втрати власного інтелектуального капіталу.

Одним з проблемних аспектів цієї ситуації є можливість низького рівня працевлаштування для повернувшись молодих фахівців. Це може спричинити їхню розчарованість та недовіру до можливостей розвитку в Україні, що додатково підштовхне їх залишатися за кордоном. Як наслідок, країна може втратити частину свого талановитого населення, що потенційно може приносити вагому користь економіці та розвитку. Це реальна проблема, що вимагає уваги та стратегічних дій з боку уряду та освітніх установ. Створення стимулів для повернення фахівців, розвиток інноваційних секторів економіки та надання можливостей для реалізації інтелектуального потенціалу в Україні є важливими кроками для запобігання втрати цінних ресурсів країни через освітню міграцію.

Ці дані опитування студентів засвідчують важливі мотиви, що спонукають українську молодь навчатися за кордоном. Необхідно розглянути ці фактори для розуміння причин освітньої міграції та їх впливу на суспільство:

- Отримання диплома європейського університету для працевлаштування в країнах ЄС: Це підтверджує стрімку міграцію до Європейського союзу через бажання отримати роботу в країнах з більш привабливими економічними умовами.

- Отримання кращих знань для працевлаштування в країнах ЄС та Україні: Студенти шукають якісну освіту, яка підготує їх до успішної кар'єри, незалежно від країни працевлаштування.

- Незадоволеність умовами життя в Україні: Цей фактор свідчить про те, що молодь відчуває недоліки українського суспільства та може вважати інші країни більш привабливими для проживання.

²⁰ Вплив війни на молодь України. Аналітичний центр "CEDOS" : офіційний сайт. URL: cedos.org.ua (дата звернення:12.02.25).

– Отримання нового культурного досвіду: Бажання пізнавати інші культури є додатковою стимулюючою силою для освітньої міграції.

– Покращення рівня іноземної мови та матеріально-технічне забезпечення університету: Сприйняття більш комфортних умов навчання та навколишнього середовища в інших країнах.

– Простіші умови вступу до закордонного вишу порівняно з умовами в Україні: Це може включати легший вступ для іноземців та більш привабливі програми для студентів.

– Отримання кращих знань для працевлаштування в Україні: Збільшення інтересу до освіти з метою сприяння розвитку власної країни.

– Спричинення збройного конфлікту на території України: Це важливий фактор, оскільки небезпечні умови в країні можуть стимулювати освітню міграцію.

– Інші причини: Ці фактори включають бажання навчання за спеціальністю, якої немає в Україні, та невдоволення якістю освіти в країні.²¹

Загальна картинка свідчить про вплив різних факторів на мотивацію студентів навчатися за кордоном, що слід враховувати для розробки стратегій удосконалення освітньої системи та створення сприятливих умов для молоді в Україні. Ці фактори, які виокремлюються з опитування студентів, вказують на визначені тенденції та пріоритети у виборі навчання за кордоном. Ось деякі висновки, які можна зробити з цього аналізу:

– Отримання знань та диплому європейського університету для працевлаштування в країнах ЄС: Цей фактор є домінантним і підтверджує зростаючий інтерес до кращих можливостей працевлаштування за кордоном.

– Незадоволеність умовами життя в Україні: Ця причина є важливим стимулом для молоді вибирати навчання за кордоном, прагнучи при цьому поліпшити свій соціальний та економічний статус.

– Бажання навчатися в університетах з кращим матеріально-технічним забезпеченням; умови та ресурси, які пропонують закордонні університети, також впливають на вибір.

– Підвищення рівня іноземної мови; це свідчить про бажання студентів отримати додаткову лінгвістичну компетенцію, що відкриває додаткові можливості для навчання та кар'єрного зростання.

²¹ Статистика на сайті Українського державного центру міжнародної освіти URL: <https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/> (дата звернення: 25.07.24)

– Спрощені умови вступу до закордонного вишу порівняно з умовами в Україні; цей аспект може бути важливим для багатьох студентів, які шукають спрощений та доступний процес вступу.

– Престижність університету та наявність спеціальності або навчальної програми; це підкреслює важливість академічного престижу та наявності конкретної програми для студентів при виборі вишу за кордоном.

– Імміграційна політика, професійні перспективи та академічний престиж; ці фактори також мають значення в процесі вибору навчального закладу.²²

Ці відомості є корисними для розвитку стратегій української освіти та удосконалення умов навчання в країні, а також для вдосконалення системи освіти відповідно до потреб молоді. Престижність університету та наявність певної спеціальності або навчальної програми є одними з основних чинників, які впливають на рішення абітурієнтів при виборі вишу для подальшого навчання. Дослідження показує, що студенти розглядають якість освіти і доступність конкретних спеціальностей або програм як важливі критерії. При цьому престижність університету має значення і може впливати на рішення стосовно навчання за кордоном.

У виборі університету за кордоном велике значення має його престижність, що становить приблизно 20%, а також наявність певної спеціальності чи навчальної програми, що оцінюється навіть у 19%.²³ Враховуючи ці дані, важливо розвивати академічний престиж та різноманітність освітніх програм українських університетів, а також розширювати можливості для отримання спеціалізованої освіти, яка відповідала б потребам та інтересам студентів. Такі заходи допоможуть зберегти та привернути більше українських студентів для отримання освіти на рідній землі.

В реальних умовах важливо вжити конкретних дій для максимально ефективного використання позитивних сторін міграційних процесів:

1. Необхідно активно сприяти у максимальному використанні знань та навичок, отриманих студентами у закордонних університетах. Особливий акцент слід зробити на тих студентів, які обирають навчання за кордоном для здобуття знань та вмінь, які обмежені в Україні.

2. Слід розробити та впровадити заходи державної політики для створення якісних робочих місць в Україні для молодих фахівців, які

²² Лібанова Е. В українців сформувалася мода на життя і навчання за кордоном : Укрінформ (16.09.2021). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3317019-v-ukrainciv-sformuvalasa-moda-na-zitta-i-navcanna-za-kordonom-libanova.html> (дата звернення: 07.12.24).

²³ Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2018. 396 с.

зазнали невдалих досвідів міграції. Загалом, потрібно підвищити рівень інформованості студентів про специфіку працевлаштування за кордоном, надати їм більше відомостей та роз'яснень щодо перспектив та умов роботи у різних країнах. У сучасному світі міжнародний ринок праці набуває все більшого інтересу серед молоді, яка активно шукає можливості отримання освітніх послуг за кордоном. Міжнародна освітня міграція – це переміщення людей між країнами для навчання різного рівня, незалежно від терміну перебування за межами країни походження. Умови глобалізації економіки та інтенсифікації міжнародної співпраці у сфері вищої освіти сприяють обміну інформацією, науковими досягненнями, технологіями та вивченню висококваліфікованими фахівцями. Це також сприяє переносу знань, проведенню перспективних наукових досліджень, що може відчутно змінити напрямки міжнародної економічної діяльності.

Повертаючись до освітньої міграції у докарантинний / довоєнний період слід відзначити наступне. В українському суспільстві сформувалися певні стереотипи міграції в освітній галузі. Існує впевненість у потенційно вищій якості життя в країнах призначення та впевненість в наявності попиту на робочу силу, що стимулює отримання освіти за кордоном. Останні роки свідчать про формування своєрідної моди серед українців на навчання за кордоном, що виникло через активну пропаганду навчальних закладів за кордоном та агентств посередництва, які активно рекламуються у школах, громадському транспорті та на освітніх виставках (Рис. 1).

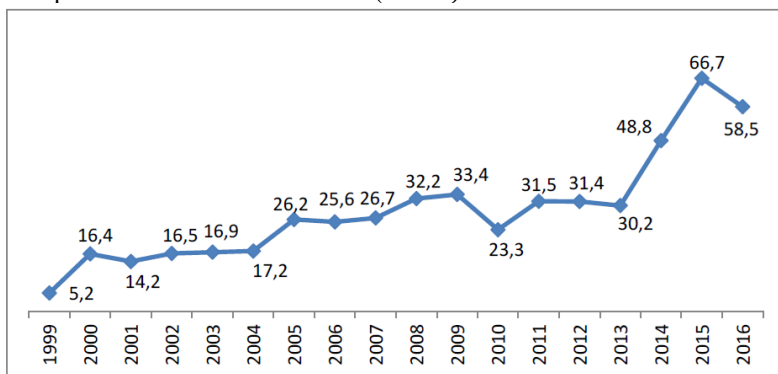

Рис. 1. Кількість українських студентів за кордоном, тис. осіб

Джерело: за даними UNESCO.²⁴

²⁴ Статистика на сайті Українського державного центру міжнародної освіти URL: <https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/> (дата звернення: 25.07.24)

Однією з основних характеристик зовнішніх освітніх міграційних потоків з України є зростання в участі молоді серед мігрантів. Згідно з даними Національної доповіді "Українське суспільство: міграційний вимір", складеної Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України у 2018 році, кількість українських студентів за кордоном різко зросла з 5,2 тисяч у 1999/2000 навчальному році до 66,7 тисяч у 2015/2016 навчальному році. Основні причини цього росту включають політику країн-сусідів, зокрема Польщі, що спрямована на приваблення української молоді для підтримки власної системи освіти.²⁵

Багато молодих українців виїжджають з країни для навчання за кордоном, оскільки це відкриває можливості доступу до ринку праці країн Європейського Союзу. Польща є однією з найбільш бажаних країн для навчання, завдяки своїй територіальній близькості, відсутності значного мовного бар'єру, доступній вартості навчання та проживання, а також розповсюдженості пільгових та безкоштовних програм. Проте, постійна тенденція до освітньої міграції може стати загрозою для України.

Серед країн, які є найбільш привабливими для навчання, українські студенти називають Польщу, Німеччину, Велику Британію та США. Іноді батьки навіть приймають рішення про навчання за кордоном для своїх дітей навіть після базової середньої школи, з метою підготовки до адаптації до нового оточення, вивчення мови та підготовки до вступу (Рис. 2).

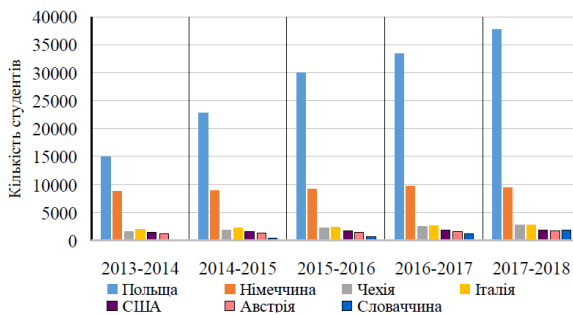

Рис. 2. Кількість українських студентів за кордоном за навчальними роками

Джерело: Аналітичний центр "CEDOS" : офіційний сайт. URL: cedos.org.ua
 Паришина О.А., Чумак Т.В., Ярмоленко Л.І. Освітня міграція в Україні: аналіз сучасного стану та тенденції розвитку. Східна Європа: Економіка, бізнес та управління. Випуск 4 (21) 2019. С.421 – 430.

²⁵ Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2018. 396 с.

На основі опитування, проведеного аналітичним центром CEDOS (що здійснює моніторинг в Україні вже протягом 13 років) серед українських студентів, що отримують освіту за кордоном, виявлено цікаві тенденції щодо їхніх майбутніх намірів. У контексті навчання в Польщі, лише невелика частка українських студентів (6%) виразила бажання повернутися до України після завершення освіти. Це свідчить про те, що значна більшість студентів, які отримують освіту в Польщі, розглядають можливості залишитися за кордоном для подальшої кар'єри чи освітнього розвитку. У той же час у Словаччині більшість українських студентів виявили намір переїхати до інших країн Європейського Союзу після завершення навчання. Лише обмежена кількість студентів виразила бажання повернутися до України. Це вказує на те, що українські студенти, які отримують освіту у Словаччині, активно розглядають можливості для подальшого залишення країни навчання з метою реалізації у Європейському Союзі.²⁶

У результаті подібного опитування українських студентів, які навчаються в Угорщині було виявлено, що більшість респондентів мають намір залишатися в цій країні (26,6% від усіх опитаних). При цьому лише 15% висловили бажання повернутися в Україну, а 12% розглядали можливість переїзду до іншої країни Європейського Союзу. Цікавим є те, що в Угорщині спостерігається значна кількість студентів з іноземним громадянством. У Чехії понад третина українських студентів, які отримують освіту, планує залишитися в країні навчання. Приблизно така сама кількість не має чіткого рішення щодо подальших дій, тоді як одна п'ята планує переїхати в іншу країну, переважно в межах Європейського Союзу, і лише менше одна десята має намір повернутися до України. Розвиток вищої освіти в Чехії у першому десятилітті 2000-х років супроводжувався раптовим збільшенням кількості студентів університетів, з 200 тисяч у 2001 році до майже 400 тисяч у 2010 році. Цей ріст складно пояснити лише зростанням приватних шкіл чи залученням іноземних студентів, оскільки чеські студенти складали переважну більшість (96% у 2001 та 91% у 2010 році).²⁷ Кількість чеських студентів майже подвоїлася протягом цього періоду. Деякі експерти виступають за значне зменшення кількості студентів і закликають до глибоких структурних та інституційних реформ, спрямованих на попередження інфляції вищої освіти.

²⁶ Волосевич І., Когут І., Жерьобкіна Т. та ін. Вплив війни на молодь в Україні. Підготовлено ГО «Аналітичний центр Cedos». 2023. 73с

²⁷ Українське студентство в Чехії: політики залучення, інтеграції та мотивація і плани студентства. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-v-chekhii-polityky-zaluchennia-intehratsii-ta-motyatsiia-i-planu-studentiv#mot> (дата звернення: 11.12.24).

З 2010 по 2017 рік загальна кількість студентів у Чехії фактично зменшилася до практично 300 тисяч. Незважаючи на зменшення міграції словацьких студентів (з близько 24 тисяч до приблизно 22 тисяч), зацікавленість чеських вищих навчальних закладів студентами з країн, що не є членами ЄС, зросла. Особливий інтерес до навчання в Чехії виявили студенти з України, Казахстану та Росії. Кількість студентів із цих країн зросла удвічі з 2010 року. Безкоштовний доступ до державної освіти, яка ведеться чеською мовою, став важливим мотивом для цих студентів.

Україна також не залишається осторонь міграційних процесів. На кінець 2019 року в Україні тимчасово перебували 133 тисячі іноземців, переважно студенти українських вишів та тимчасові працівники.²⁸ Це свідчить про значний вплив міграційних процесів на культурне, освітнє та професійне середовище не лише у всьому світі, але й у кожній окремій країні. На сучасному етапі наукове, освітнє та професійне середовище стає все більш транснаціональним, а це означає, що випускники різних вишів працюють у транснаціональних корпораціях, а спілкуються вони у всесвітній мережі Інтернет. Важливим аспектом цього є здатність людини, сім'ї, соціальної групи чи країни відповідати на виклики часу через зміну оточення та оновлення життєвого стилю. Дослідження напрямків та сфер освітньої міграції є важливим інструментом для вдосконалення взаємодії між вищими навчальними закладами та роботодавцями, публічними установами, а також для прогнозування можливих наслідків вибору спеціальностей або конкретних навчальних закладів абітурієнтами. Це дозволяє спланувати заходи у відповідь на тенденції "освітньої моди", а також розробити політику в галузях освіти, науки, промисловості та зайнятості.

Міністерство освіти та науки України виконує ряд важливих функцій у сфері освітньої міграції: 1) Забезпечення реалізації права на освіту громадян України, які перебувають за кордоном. Це включає підтримку українських громадян, які навчаються за кордоном, і відповідну організацію навчального процесу для них. 2) Встановлення порядку набору іноземців та осіб без громадянства для навчання в Україні. Міністерство визначає процедури прийому та умови для іноземних студентів, які бажають навчатися в українських вищих навчальних закладах. 3) Проведення процедур визнання документів про освіту,

²⁸ Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України – перша хвиля дослідження. Травень 2022 : Gradus Research Company. URL:https://gradus.app/documents/256/GradusEUsurvey_wave1_UA_hSorts5.pdf

отриманих за кордоном.²⁹ Це означає, що Міністерство визнає та розглядає документи про освіту, отримані за межами України, для подальшого використання цих документів в українській системі освіти та працевлаштуванні.

Експерти з Європейського Союзу, зокрема, амбасадор освіти, Маргеріт Денніс, з урахуванням багаторічного досвіду у сфері набору, зарахування та утримання студентів, пропонує кілька важливих напрямків дій для вищих навчальних закладів під час кризи. Основні питання, на які вона акцентує увагу, відображають сучасні реалії та вимоги, що виникають у зв'язку з пандемією та змінами у суспільстві.

- Стратегічне планування: Вона рекомендує увімкнути прогнозування та перспективне планування як складові стратегічного планування. Такий підхід дозволить уникнути несподіванок та більш точно орієнтуватися на майбутнє, враховуючи непередбачувані обставини.

- Оновлення бізнес-моделей: Важливим стає заміна застарілих бізнес-моделей на більш гнучкі та адаптовані до сучасних реалій. Диференційоване ціноутворення може стати заміною застарілим підходам.

- Міжнародні студенти: Зміни у попиту на освіту внаслідок пандемії можуть вплинути на походження студентів у вищих навчальних закладах. Країни, які традиційно розраховували на велику кількість студентів з певних регіонів, повинні адаптуватися до нових реалій та робити акцент на різноманіття.

- Онлайн-навчання: Відмітна необхідність включення онлайн-навчання до освітніх планів та програм підкреслюється в контексті пандемії. Це дозволить забезпечити неперервність освіти в умовах обмежень на очні заняття.

- Зміни в системі прийому: Скасування або затримка вступних іспитів та тестів має потенціал вплинути на процес прийому до університетів у різних країнах світу.

Систематизовані та висловлені ідеї свідчать про потребу у змінах та гнучкості системи вищої освіти, щоб ефективно реагувати на виклики сучасності та майбутні зміни. В той же час, лише після Перемоги України можна буде робити певні висновки, що стануть очевидними щодо перспектив відновлення держави за участю молоді, яка повернеться на батьківщину.

²⁹ Статистика на сайті Українського державного центру міжнародної освіти URL: <https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/> (дата звернення: 25.07.24)

Трудова міграція. Трудова міграція відрізняється рядом особливостей, які визначають її сучасний характер: **1)** Багатовекторна спрямованість: Ця особливість полягає в тому, що трудова міграція охоплює різні напрямки та створює різноманітні ситуації. Вона включає зміни у ролі нових індустріальних країн, які стають приймаючими країнами для мігрантів, розширення еміграції з постсоціалістичних держав, збільшення кількості мігрантів у загальній кількості працездатного населення та росту нелегальної міграції. **2)** Новий усталений порядок міграції: Ця особливість полягає в тому, що трудова міграція включає виїзд перших "піонерів-емігрантів", які усталено оселяються у новій країні та залучають до себе родичів, друзів та знайомих. Хоча спочатку може відбуватися зростання міграції, з часом це може стабілізуватися або зменшуватися. **3)** Циклічність: Сучасна трудова міграція характеризується постійністю та різноманітністю форм, вона не обмежується окремими хвилями, а виявляється у різних та постійних формах на тривалій основі.

За даними Міжнародної організації праці, у 2019 році частка трудових мігрантів у загальній робочій силі світу становила 4,9% (169 мільйонів осіб). Більшість з них припадає на дорослих людей віком від 25 до 64 років (86,5%), в той час як частка молоді віком від 15 до 24 років складала 10%. Варто відзначити, що молодь становила 12,9% від загальної кількості мігрантів працездатного віку у 2019 році.³⁰ Трудова міграція з України в останні роки показала значний ріст, особливо після введення безвізового режиму для поїздок до країн Європейського Союзу в червні 2017 року. Ця ініціатива вплинула на збільшення кількості перетинів кордону між Україною та ЄС. За два роки (2019-2021) річний обсяг трудових мігрантів з України становив від 2,9 до 3,2 мільйонів осіб. Міграційні настрої серед населення значно зросли, і згідно з опитуванням «Рейтинг» у 2020 році, 38% опитуваних були готові до трудової міграції. Основними мотивами для цього стали потреби власних сімей, бажання самореалізації, відсутність перспектив у власній країні та інші фактори.³¹

Серед основних причин трудової міграції в Україні виокремлюються високий рівень безробіття, низькі заробітні плати, відсутність перспектив та різні види загроз, у тому числі війна, яку розв'язала росія

³⁰ Настрої та оцінки українських біженців, що повертаються на Батьківщину (квітень-травень 2022 р.): Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-shcho-povertaiutsia-na-batkivshchynu> (дата звернення: 07.12.24).

³¹ Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України – перша хвиля дослідження. Травень 2022 : Gradus Research Company. URL: https://gradus.app/documents/256/GradusEUsurvey_wave1_UA_hSorts5.pdf

в Україні. Результати дослідження виявили, що молодь в Україні, особливо у віці від 18 до 29 років, проявляє найвищі настрої щодо можливостей трудової міграції. За цими результатами, більше половини опитаних у цій віковій групі виявили зацікавленість у переїзді для пошуку роботи чи отримання освіти в інших країнах. Подібні настрої були виявлені й серед групи людей віком 30–39 років, де понад половина також висловили бажання до трудової міграції. Загалом, в усіх вікових категоріях спостерігається тенденція до зростання прагнення виїхати за кордон для здобуття нових можливостей, окрім групи осіб віком 60 років та старше, де відзначається зниження мотивації до міграції. Основними країнами, куди українці спрямовували свою трудову міграцію, були країни Європейського Союзу, а також білорусь, росія та інші. Найбільше українців відправлялися до Польщі (168 тисяч осіб), Італії (156 тисяч осіб), Чехії (153 тисячі осіб), Іспанії (52,6 тисячі осіб), Німеччини (27,8 тисяч осіб), а також до Угорщини, Португалії, росії та білорусі.³² Ці напрямки свідчать про вибір місць, де українці бачили можливості для кращого забезпечення, робочих умов, освіти або бажання розвивати свою кар'єру. Трудова міграція українців, зокрема молоді, відчутно зазнала впливу різних чинників, таких як криза, війсьний конфлікт та пандемія COVID-19.³³ Однак основні країни, куди спрямовується трудова міграція, залишилися сталими. Більше половини українських мігрантів виявили бажання знайти роботу у країнах Європейського Союзу. Ще чверть висловили намір емігрувати до США та Канади, водночас країни ближнього зарубіжжя привертають менше 10% мігрантів. З війною росії в Україні ця цифра зменшувалась та є нині неочевидною. Серед позитивних наслідків трудової міграції можна виділити збільшення обсягів грошових переказів від мігрантів, а також зниження напруження на національному ринку праці та зменшення рівня зареєстрованого й прихованого безробіття. Однак негативні наслідки також присутні, такі як скорочення загальної чисельності населення, демографічна криза та відтік кваліфікованих кадрів через академічну міграцію.

Депопуляція та стрімке зменшення чисельності молоді на 30% за період 2000-2022 років створює серйозні виклики для країни. Значною

³² Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України – друга хвиля дослідження. Аналітичний звіт. Серпень 2022 : Gradus Research Company. URL: https://gradus.app/documents/258/GradusEU_publicztion_wave2_UA_MW7vdId.pdf (дата звернення: 08.03.25).

³³ Як треба оновлювати університети під час і після COVID-19. URL: <https://forea.kpi.ua/yak-treba-onovlyuvati-universiteti-pid-chas-i-pislya-covid-19/> (дата звернення: 12.07.24).

еволюцією стала освітня еміграція, яка в останнє десятиліття зросла у понад 4 рази. Це призвело до збільшення ризиків втрати значного людського потенціалу, особливо в умовах, коли понад 60% молоді, яка виїхала за кордон, не планує повертатися.

Тенденції міграції молоді є дещо непрогнозованими через військові події та загрози національній безпеці. За таких умов, молодь може виїжджати за кордон як біженці, що може стати початковою точкою для їхньої інтеграції через навчання чи працевлаштування.

Ситуація, яка склалася в Україні після російського вторгнення, потребує невідкладних дій та ретельного розгляду з боку влади. Спеціальний статус, який застосовується до певних категорій молоді, є важливим аспектом у забезпеченні їхньої безпеки та збереження життя. Неповнолітні особи та особи віком від 18 до 35 років жіночої статі чи чоловіки, які не підлягають мобілізації, виїзд за кордон у разі загострення воєнних дій може бути прийнятним варіантом для збереження їхньої особистої безпеки та майбутнього. Проте, варто враховувати, що нинішня ситуація в Україні, як вона є складною й невизначеною, ускладнює процес прийняття рішень та визначення правил щодо виїзду чоловіків, які вже навчалися за кордоном до початку військових дій. Умови військових дій в Україні та загострення конфлікту впливають на всі сфери життя, зокрема на освіту та соціально-економічні питання. Фінансові та організаційні виклики, пов'язані з переміщенням населення в межах країни, вимагають негайних заходів з боку уряду для забезпечення необхідної допомоги та підтримки переміщеним особам, включаючи організацію дистанційного навчання та визначення порядку вступної кампанії для внутрішньо переміщених осіб. Фінансові виплати, установлені для цієї категорії осіб, можуть стати допоміжною підтримкою у складній ситуації, що склалася в країні. На сьогоднішній день, прийняття швидких і ефективних заходів для забезпечення безпеки, освіти та соціального захисту населення є найважливішими завданнями для влади України.

Вплив війни на молоде населення України має різні виміри та може відобразитися у складних змінах в їхньому підході до життя та майбутнього. Варіативність реакцій молоді на поточну ситуацію в Україні визначається комплексом різних факторів. З одного боку, зростання патріотичних настроїв у молоді є важливим явищем, що знижує її потенціал для міграції. Багато молодих людей активно долучаються до громадської діяльності, волонтерської роботи та підтримують Україну у будь-який спосіб навіть за кордоном. Їхня активна участь в житті країни може вплинути на їхні рішення про залишення або повернення в Україну. З іншого боку, нестабільність у внутрішньому середовищі, загрози для особистої безпеки та погіршення

економічної ситуації можуть стимулювати молодь до міграції за кордон. Особливо це стосується тих, хто вже перебуває за кордоном у статусі біженця. Залишаючись у цьому статусі, їм може бути складніше повернутись через продовження військових дій, і вони можуть бути більш нахильні до повної інтеграції в приймаюче суспільство. Це протистояння внутрішніх та зовнішніх чинників підсилює динаміку міграційних процесів серед молоді, яка, у залежності від умов та пріоритетів, може вибирати різні шляхи дії. Розуміння цих факторів є критичним для вирішення проблем, пов'язаних з міграцією молоді, та розвитку стратегій підтримки та залучення цієї категорії населення до розвитку країни. Так, системне соціологічне обстеження є критично важливим для розуміння динаміки та особливостей міграційної мобільності молоді в Україні. Це дозволить виявити фактори, що стимулюють міграцію, а також з'ясувати наслідки цих процесів для індивідів та суспільства в цілому. Проведення системних опитувань та аналіз їх результатів може допомогти визначити ключові причини та мотивацію молоді до міграції, їхні плани та сприйняття можливих ризиків і переваг. Диференційоване опитування за обраними цільовими групами (такими як молодь у регіонах з активними бойовими діями, в безпечних регіонах, внутрішньо переміщені особи та ті, хто знаходиться за кордоном) допоможе вивчити їхні унікальні потреби, виклики та перспективи.

Такий підхід дозволить зрозуміти, як війна та соціальна нестабільність впливають на молоде покоління України та які можливості або обмеження вони мають у залежності від їхньої конкретної ситуації. Це допоможе уряду, міжнародним та громадським організаціям розробляти більш ефективні стратегії підтримки та розвитку молоді в умовах війни та конфліктів. Впровадження **реміграційних** процесів для молоді, що перебуває за кордоном в умовах війни (*у випадку продовження війни*), важливе для створення умов для їхнього успішного повернення.³⁴³⁵³⁶ Деякі можливі заходи стимулювання рееміграції включають низку заходів. Зокрема, спеціальні умови вступу до освітніх закладів: 1) Пропозиції спеціальних умов для вступу до навчальних закладів для осіб, які перебувають у статусі

³⁴ Лібанова Е.М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки // Демографія та соціальна економіка, 2018, 2(33).С. 11-26.

³⁵ Лібанова Е. В українців сформувалася мода на життя і навчання за кордоном : Укрінформ (16.09.2021). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3317019-v-ukrainciv-sformuvalasa-moda-na-zitta-i-navcanna-za-kordonom-libanova.html> (дата звернення: 07.12.24)

³⁶ Мобільність робочої сили України в умовах воєнної економіки : Інститут економіки та прогнозування НАН України (28.04.2022). URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9009> (дата звернення: 07.12.24).

переселення, включаючи тих, хто знаходиться за кордоном. Це може включати спеціальні програми, підготовлені для їхнього успішного навчання та інтеграції в освітню систему України. 2) Підтримка участі в громадських і волонтерських проєктах: створення та підтримка можливостей для активної участі молоді у громадських і волонтерських ініціативах, що може сприяти їхній інтеграції та відчуттю приналежності до українського суспільства. 3)Збереження зв'язків з діаспорою: Організація та підтримка постійних зв'язків з інститутами діаспори та місцями проживання переселенців, включаючи молодь, яка знаходиться за кордоном, може сприяти їхній інтеграції та поверненню. Аспект інформаційно-аналітичної роботи з вимушеної міграції молоді вимагає більш детального розгляду та методологічного підходу. Моніторинг вимушеної міграції молоді в Україні може бути важливим інструментом для збору даних про їхні наміри та потреби. Опитування Міжнародної Організації з Міграції (МОМ) в Україні або інші окремі дослідження можуть допомогти.³⁷ На основі узагальнених даних Єдиного реєстру внутрішньо переміщених осіб та інформації щодо біженців і шукачів притулку можна створити портрет вікової структури переселенців. Опитування молоді-переселенців включає проведення окремих опитувань серед молоді, яка перебуває у статусі переселенця, може забезпечити інформацію про їхні наміри, потреби та перспективи щодо повернення в Україну чи перебування за кордоном. Слід вести моніторинг внутрішньої та зовнішньої міграції для з'ясування намірів та потреб молоді-переселенців, а також для оцінки тенденцій та можливостей повернення. Ці дані можуть бути корисними для ухвалення управлінських рішень і розробки програм, спрямованих на забезпечення підтримки молоді-переселенців та стимулювання їхнього повернення, якщо ситуація дозволить. Вони можуть створити сприятливі умови для повернення молоді та їхньої подальшої інтеграції в українське суспільство.

Програми та заходи, спрямовані на стимулювання повернення молоді в регіони походження після завершення війни (*у випадку завершення війни*), важливі для реінтеграції і підтримки молоді, що пережила вимушену міграцію.³⁸ Деякі можливі заходи включають: 1) спеціальні умови освіти; пропозиції освітніх закладів професійно-технічної, передвищої і вищої освіти для внутрішньо переміщених осіб у їхніх

³⁷ Статистика на сайті Українського державного центру міжнародної освіти URL: <https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/> (дата звернення:25.07.24)

³⁸ Мобільність робочої сили України в умовах воєнної економіки : Інститут економіки та прогнозування НАН України (28.04.2022). URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9009> (дата звернення:07.12.24).

регіонах походження, а також для біженців загалом. 2) Гранти та конкурси; надання грантів для соціальних та бізнес-проектів молоді, проведення конкурсів для підтримки ініціатив та інновацій. 3) Підтримка стартапів; стимулювання стартапів та створення краудфандингових платформ для реалізації креативних проектів молоді. 4) Програми підтримки; відновлення програм підтримки молоді через надання перших робочих місць та пільгового кредитування для купівлі житла. 5) Соціальне житло; будівництво соціальних будинків для молоді у регіонах, що постраждали внаслідок активних бойових дій. 6) Стимулювання демографічного відтворення; відновлення державних програм для підтримки демографічного відтворення та підвищення розмірів виплат при народженні дитини. 7) Підтримка патріотизму; збереження високого рівня патріотизму серед молоді через підтримку проектів діаспори за кордоном та внутрішньо переміщених осіб в Україні.³⁹

ВИСНОВКИ

Аналіз освітньої міграції в Україні важливий для розуміння основних мотивів, що впливають на рух студентів за кордон. Це допомагає визначити тенденції, встановити причини і наслідки такої міграції та розробити політику, спрямовану на оптимізацію цих процесів. Сучасна концепція міжнародної освіти як бізнесу відкриває можливості для вдосконалення освітньої системи через формування економічного стимулу для університетів. Конкурентоспроможність освітніх програм стає ключовою для привертання студентів із різних країн. Підвищення якості навчання та розвиток цільових програм, що відповідають сучасним вимогам ринку праці, стають пріоритетними завданнями для університетів. Засоби підтримки та розвитку освітньої системи можуть включати створення конкурентних програм, розвиток інноваційних освітніх програм, партнерства з міжнародними університетами, стимулювання талантів через стипендії та фінансову підтримку, запровадження новітніх технологій та міжнародну рекламу та просування університетів на міжнародному рівні. Це допоможе підняти рівень освіти в Україні та збільшити мотивацію молоді залишатися у країні для отримання якісної освіти, що відповідає сучасним вимогам ринку праці.

Після отримання незалежності та відкриття кордонів, в умовах економічної кризи, безробіття та низьких заробітних плат, багато

³⁹ Мобільність робочої сили України в умовах воєнної економіки : Інститут економіки та прогнозування НАН України (28.04.2022). URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9009> (дата звернення: 07.12.24).

молодих українців обрали трудову міграцію за кордон як стратегію для виживання та підвищення добробуту.

Дослідження показало, що міграція молоді перед війною стала більш інтелектуальною, переходячи від звичайної «заробітчанської» міграції. За результатами опитування, лише 10% респондентів заявили про зайнятість у фізичній важкій та монотонній роботі за кордоном. Особи у віці 18-24 років переважно здійснювали фізичну працю. З плином часу та здобуттям досвіду збільшувалася кількість осіб, що займалися розумовою працею, що свідчить про успішну адаптацію української молоді на ринках праці країн-реципієнтів. Незважаючи на цю тенденцію інтелектуалізації міграції, значна частина молодих людей працевлаштована нелегально, цей факт стосується 23% опитаних.

Загальний висновок щодо впливу міграції на розвиток людського потенціалу полягає у позитивних наслідках на особистісному рівні та в одночасно значних ризиках для держави та регіону. Позитивний вплив міграції на людський потенціал особистості підтверджується оцінками капіталізації, а саме зміни рівня доходів і майнового стану молоді, яка має досвід міграції.

Найактуальніші проблеми, що стосуються міграційної мобільності молоді в Україні, у наш час ще більше заглиблюються через нестабільність. По-перше, більшість молодих людей, більш як 60%, не планують повертатися в Україну після перебування за кордоном. Відсутність мотивації для повернення стає дедалі більшою проблемою.

Без спеціальних заходів для стимулювання повернення молоді, існує значна загроза невідворотних втрат людського потенціалу України, а також її генофонду. Молодь є найбільш активною та рухливою часткою населення, яка визначатиме майбутнє нашої держави. Регулювання ситуації з вимушеною міграцією молоді повинно бути в центрі уваги державної політики та стратегії воєнно-економічного розвитку України.

Умови російсько-української війни вимагають розширення спектру досліджень, які охоплюють просторово-часові характеристики потенціалу та міграції молоді. Такі дослідження дозволяють виявити додаткові особливості потреб молоді в умовах війни і визначити можливості залучення їхнього потенціалу в економіку для подальшого відновлення України та сталості після війни.

АНОТАЦІЯ

Зміни у міграційній мобільності молоді з освітньою метою та працевлаштуванням свідчать про важливість аналізу та врахування наслідків для країни в умовах воєнних загроз та кризових явищ. Однією зі складних проблем є висока ймовірність назавжди втратити частину

людського потенціалу через міграцію, що може призвести до демографічної кризи та збільшення ризиків економічного зриву. Освітня та трудова міграція молоді за кордон окреслює невтішну стратегію молоді шукати більш безпечного середовища для життя та реалізації своїх професійних скілів. Їхній потенціал, енергія та інноваційність є критично важливими для відновлення та розвитку України, особливо в умовах воєнно-економічних викликів нині. Регулювання ситуації з вимушеною міграцією молоді повинно стати одним із ключових пріоритетів державної політики. Неконтрольований відтік молодих, освічених та працездатних людей може мати довгострокові негативні наслідки для демографічної ситуації, економіки та соціальної сфери України. Є потреба формувати базис для розроблення ефективних стратегій і політик, спрямованих на оптимізацію користі й мінімізацію негативного впливу молодіжних міграцій як соціального явища.

Література

1. Лібанова Е.М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки // Демографія та соціальна економіка, 2018, 2(33). С. 11-26.
2. Настрої та оцінки українських біженців, що повертаються на Батьківщину (квітень-травень 2022 р.): Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-shcho-povertaiutsia-na-batktivshchynu> (дата звернення: 07.12.24).
3. Тілікіна Н.В. Територіальна мобільність молоді: тенденції та напрями регулювання. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Київ. 2019. 25с.
4. Гнатюк Т. О. Освітня міграція з України: сучасні тенденції. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2018. Вип. 33. С. 85-89.
5. How COVID-19 is Impacting Prospective International Students Across the Globe. .URL: <https://info.qs.com/rs/335-VIN-535/images/How-COVID-19-is-Impacting-Prospective-International-Student-%20Across-the-Globe-white-paper.pdf> (дата звернення: 07.12.24)
6. Біль М. М. Міграційна мобільність населення в економічних дослідженнях: теоретичні аспекти. Демографія та соціальна економіка. 2021. № 47(1). С. 88-102. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2022.01.088> 3.
7. Гринькевич О. С. Вторинна зайнятість студентської молоді в Україні у контексті аналізу її освітньо-професійних цінностей. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 19. С. 127-141.

8. Біль М. М., Махонюк О. В., Мульська О. П. та ін. Міграційна мобільність молоді: результати соціологічного дослідження та нові виклики в умовах війни: науково-аналітична доповідь / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2022. 72 с.

9. Вплив війни на молодь України. *Аналітичний центр “CEDOS”* : офіційний сайт. URL: cedos.org.ua (дата звернення: 12.02.25).

10. Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України – перша хвиля дослідження. Травень 2022 : Gradus Research Company. URL: https://gradus.app/documents/256/GradusEUSurvey_wave1_UA_hSorts5.pdf

11. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2018. 396 с.

12. Волосевич І., Когут І., Жерьобкіна Т. та ін. Вплив війни на молодь в Україні. Підготовлено ГО «Аналітичний центр Cedoss». 2023. 73с.

13. Статистика на сайті Українського державного центру міжнародної освіти URL: <https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/> (дата звернення: 25.07.24)

14. Війна в Україні: соціологічний вимір» : Оперативна соціологія. URL: https://oper.so/pdf/war_in_Ukraine.pdf (дата звернення: 07.12.24).

15. Лібанова Е. В українців сформувалася мода на життя і навчання за кордоном : Укрінформ (16.09.2021). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3317019-v-ukrainciv-sformuvalasa-moda-na-zitta-i-navcanna-za-kordonom-libanova.html> (дата звернення: 07.12.24).

16. Кушнір Н.О., Сюсько О.І. Актуальні тенденції трудової міграції молоді в умовах глобалізації та їхній вплив на економіку України. Міжнародні економічні відносини та світове господарство. DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2021-39-19>.

17. Мобільність робочої сили України в умовах воєнної економіки : Інститут економіки та прогнозування НАН України (28.04.2022). URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9009> (дата звернення: 07.12.24).

18. Як треба оновлювати університети під час і після COVID-19. URL: <https://forea.kpi.ua/yak-treba-onovlyuvati-universiteti-pid-chas-i-pislya-covid-19/> (дата звернення: 12.07.24).

19. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія / О.А. Малиновська. – К. : НІСД, 2018. 472 с.

20. Українське студентство в Чехії: політики залучення, інтеграції та мотивація і плани студентства. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-v-chekhii-polityky-zaluchennia-intehratsii-ta-motyvatsiia-i-plany-studentiv#mot> (дата звернення:11.12.24).

21. Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України – друга хвиля дослідження. Аналітичний звіт. Серпень 2022 : Gradus Research Company. URL: https://gradus.app/documents/258/GradusEU_publicztion_wave2_UA_MW7vdlId.pdf (дата звернення:08.03.25).

Information about the authors:

Hryniuk Tetyana Anatoliivna,

Candidate of Geography Sciences, Senior researcher,
Employee of the Institute of Geography of the NAS of Ukraine
44 Volodymyrska St., Kyiv, 01054, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-2170-2672>

Borysova Oksana Volodymyrivna,

Candidate of Geography Science, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Tourism
National Transport University
1 Omelianovycha-Pavlenka St., Kyiv, 01010, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-6379-0471>